

Славкова А.А., ст. викладач
ДВНЗ “Київський національний
економічний університет
імені Вадима Гетьмана”, м. Київ

ДОХОДИ ГРОМАДЯН ЯК ОБ’ЄКТ ОСОБИСТОГО ПРИБУТКОВОГО ОПОДАТКУВАННЯ

В статті розглядається структура доходів населення як об’єкту особистого прибуткового оподаткування. Проаналізовані показники середньої заробітної плати як основної складової доходів громадян в регіональному та галузевому розрізах. Показана динаміка частки податку з доходів фізичних осіб у доходах населення та в заробітній платі. Внесені пропозиції щодо збільшення величини соціальних стандартів для незахищених верств населення та удосконалення механізму особистого прибуткового оподаткування.

The structure of peoples’ revenues as an object of individual income taxation is considered in the paper. The exponents of an average wages as main citizens’ revenues component accordingly regional and branching sections are analyzed. The dynamics of the part of individual income tax in the peoples’ revenues and salary is shown. Some suggestions about social standards level increasing for unsecured human stratum and regarding private income taxation mechanism improvement are made.

Актуальність теми дослідження. Комплексна реформа народного господарства України згідно вимог ринкової економіки в контексті фінансової реструктуризації зумовлює модифікацію і модернізацію податкової політики та створення такої податкової системи, яка б відповідала сучасним суспільним відносинам, а також враховувала нагромаджений світовий досвід на основі застосування критеріїв соціальної справедливості з позицій фіскальної соціології. Система особистого прибуткового оподаткування існує практично в

кожній країні; кожна з них має свою специфіку, що спричинене власними національними особливостями, внаслідок чого вони можуть суттєво різнитися між собою. З фіскальної позиції, пряме оподаткування доходів фізичних осіб набуває схильності до зростання питомої ваги в бюджетних доходах. Адекватність збалансування фіскальних інтересів держави і платників податків є досить важливою і складною проблемою та доволі високим показником цивілізованого розвитку суспільства. Міра фіскальної централізації відповідної частини особистих доходів громадян набуває домінуючого значення, оскільки реалізується економічна доктрина соціального ринкового господарства: з одного боку, формується фінансова база держави та матеріальне підґрунтя її фінансової діяльності в плані забезпечення достатніми обсягами фінансових ресурсів потреб розвитку соціально-економічної інфраструктури країни, а з іншого – підтримання належного рівня благоустрою різних прошарків населення як результату фіскального впливу держави.

Постановка проблеми. Метою даної статті є аналіз структури доходів населення як об'єкту особистого прибуткового оподаткування, розкриття макроекономічної ситуації в контексті формування дохідної бази платників податків–фізичних осіб, проведення факторного аналізу особливостей і тенденцій формування доходів населення України як об'єкта оподаткування та їх розподілу через механізм фіскального адміністрування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особистий прибутковий податок – найбільш давня форма фіскального адміністрування певної частки доходів фізичних осіб. В усі часи вченими розглядалися окремі питання адміністрування та різних елементів цього податку, його перекладання і податкового тягаря. В площині науково-теоретичних досліджень їх основні положення вже сформульовані та продовжують розвиватись й далі. Дослідженнями в галузі особистого прибуткового оподаткування займається досить широке коло науковців. Серед вітчизняних – Соколовська А.М., Федосов В.М., Яроцька Т.Р. та інші. Серед зарубіжних – Бланкарт Ш.,

Масгрейв Р., Мікесель Дж., Неймарк Ф., Пігу А., Селігмен Е., Танзі В. та інші. Сформульовані як базові, фундаментальні принципи особистого прибуткового оподаткування, так й обґрунтовані різноманітні технічні складові справляння податку: починаючи з ранніх праць В. Мірабо, Ф. Юсті, П. Веррі, Ф. Кене, В. Петті, А. Тюрго, надалі в роботах А. Сміта, Д. Рікардо, Дж.С. Мілля, С. де Сісмонді, Ж.Б. Сея, та закінчуючи практично безмежною чисельністю сучасних розробок та пропозицій.

Безумовно, зарубіжний досвід фіскального адміністрування доходів фізичних осіб є прогресивним і передовим. Податкова політика провідних економічно розвинутих країн, особливо щодо оподаткування доходів громадян, є більш виваженою та обґрунтованою: “Розвиток оподаткування в них, у тому числі зміна фіскальної ефективності окремих податків і загального рівня оподаткування економіки, відбувається більш плавно та поступово” [2, 60]. Незважаючи на відносне послаблення податкового навантаження щодо доходів платників-фізичних осіб, маржинальний рівень особистого прибуткового оподаткування утримується на досить високій поділці як за податковими ставками, так і за обсягами бюджетних доходів: ставка податку може становити понад 45% (при цьому має місце відповідна шкала оподаткування доходів громадян), а частка податку з доходів фізичних осіб в доходах бюджету країни може становити понад 50% в складі валових податкових надходжень [5, 20-22]. Якщо в середньому по країнах Європейського Союзу питома вага особистого прибуткового податку становить в сукупних податкових доходах бюджету 22-23% і 9% валового внутрішнього продукту, то в Україні ці показники перебувають на поділці відповідно 18,1% та 4,2%. Підвищення фіскальної ролі податку з доходів фізичних осіб можливе за умови сприяння нарощування обсягів та прискорення темпів виробництва національного продукту і втілення ефективної “політики доходів” держави. Відчутної ваги в цьому контексті набуває теорія “економіки пропозиції” як найбільш придатної концепції суспільного розвитку із соціально-ринковим укладом. Важливою проблемою

при цьому є врахування показників матеріального достатку платників податку, джерел та величини їхніх доходів як обов'язкової компоненти ефективності і соціальної справедливості процесу фіскального адміністрування.

Виклад основного матеріалу. Головним критерієм соціального розширення суспільства виступають розмір та джерело доходів громадян. Для того, щоб говорити про справедливе оподаткування фізичних осіб, необхідно правильно вибрати об'єкт оподаткування, а відтак й інших найважливіших елементів податку: ставок для кожного виду доходу, неоподатковуваного мінімуму тощо. Практично, у всіх випадках об'єкт фіскального адміністрування для фізичних осіб – це дохід до оподаткування.

Впроваджена в Україні система національних рахунків поступово стає головною методологічною базою для вимірювання доходів населення. Державний комітет статистики України виділяє такі складові в доходах населення: (1) заробітна плата; (2) прибуток та змішаний дохід; (3) доходи від власності; (4) соціальні допомоги й інші одержані поточні трансферти. Основною складовою особистого оподаткування є заробітна плата. Питома вага заробітної плати в доходах населення розвинутих країн – понад 2/3 загального доходу населення. В Україні цей показник становить менше 1/2 (табл.1).

Таблиця 1
Структура доходів населення України за 2001-2006 рр.* (%)

Доходи	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
в т.ч.						
– заробітна плата	42,7	42,8	43,9	42,8	42,1	43,5
– прибуток та змішаний дохід	18,7	18,0	16,8	16,0	15,3	14,6
– доходи від власності (одержані)	2,6	2,8	3,0	3,0	2,9	2,9
– соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	36,0	36,4	36,2	38,2	39,7	39,0

**За даними Державного комітету статистики України*

Якщо розглядати фактичну структуру доходів населення України, то можна побачити, що основними складовими доходів населення є заробітна плата та соціальні допомоги і поточні трансферти. В сукупності вони мають низьку тенденцію до зростання – менше 1% щороку. Якщо в 2001р. заробітна плата та соціальні трансферти населенню займали 78,7% у доходах населення, то поступово зростаючи в 2006р. вони склали 82,5%. При цьому, рівень заробітної плати у доходах населення за період 2000-2006рр. підвищився на 0,8%, в той час як система соціальних трансфертів за аналогічний період – на 3% (рис. 1).

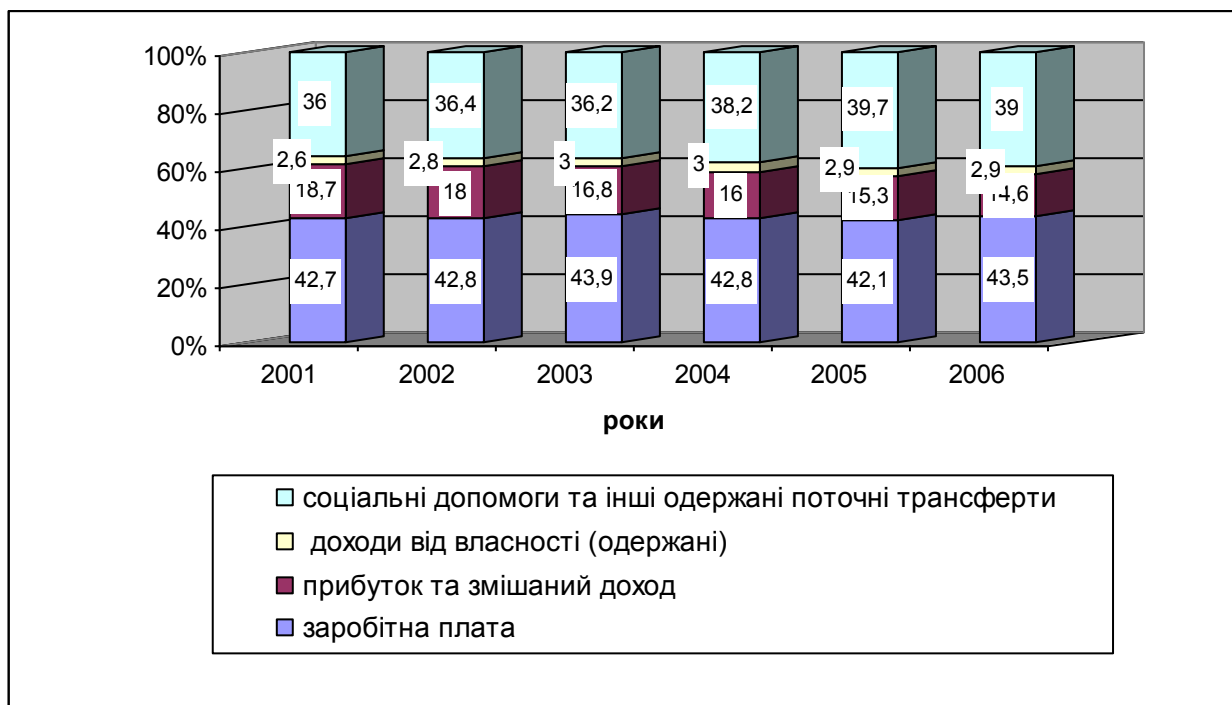
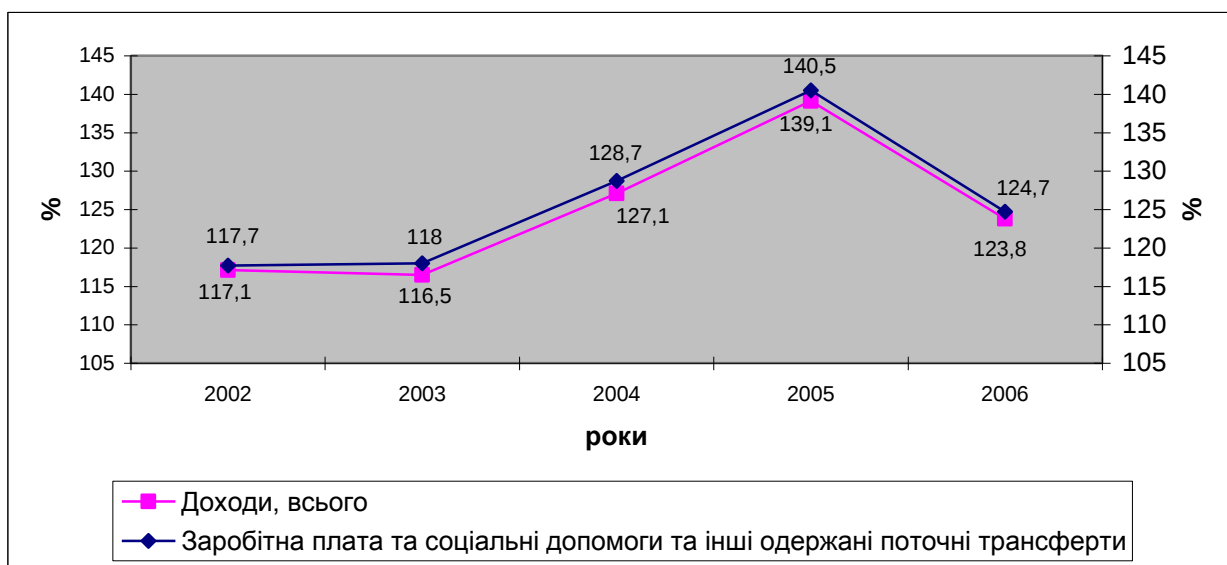

Рис. 1. Структура доходів населення України за 2001-2006рр.

Аналізуючи вищенаведені дані, в підсумку можна зробити висновок, що ситуація в Україні не стала кращою і навіть погіршилась, враховуючи ті обставити, що значно вищими є щорічні темпи інфляційних процесів, які істотно ослаблюють реальний платоспроможний попит населення і навіть знижують його, а також незначні темпи приросту та обсяги виробництва валового внутрішнього продукту. Враховуючи об'єктивність дії економічних

законів, подібна ситуація повинна бути відмінною від існуючої: (1) в структурі доходів населення повинні основну частину займати заробітна плата, прибуток та змішаний дохід і доходи від власності; (2) темпи підвищення рівня заробітної плати як основного джерела доходів фізичних осіб повинні випереджати і, за природою функціонування законів ринкової економіки, провокувати прояви інфляції, а не навпаки; (3) з позицій фіскальної політики надмірна державна фінансова допомога громадянам суттєво звужує масштаби і зводить нанівець перспективи зростання обсягів та прискорення темпів розширеного економічного відтворення – нарощування виробництва валового внутрішнього продукту як основного джерела формування доходів фізичних осіб і об'єкта їх фіскальної централізації.

Темпи росту доходів населення за період 2000-2006рр. були нерівномірними і стрибкоподібними. Так, у 2002р. доходи населення збільшились на 117,1% порівняно з 2001р., в 2003р. цей показник дещо зменшився до 116,5%, в 2004 р. він стрімко підвищився і становив в 2005р. 139,1%. В 2006р. темпи зростання доходів населення значно знизилися і склали 123,8% до попереднього року (рис. 2).

**Рис. 2. Темпи росту доходів населення України за 2001-2006 рр.
(у % до попереднього року)**

Подібна ситуація склалася і з темпами росту основних складових в доходах населення України – заробітної плати та соціальних трансфертів. В сукупності темпи їх росту відповідають темпам росту доходів населення в цілому. Так, в 2002-2005рр. стрімка тенденція зростання сукупності основних складових в доходах населення становила від 117,8% до 140,5%, а вже в 2006р. цей показник зменшився до 124,7% до попереднього року.

Одним з основних показників, що характеризують рівень добробуту населення, є співвідношення оплати праці найманих працівників до валового внутрішнього продукту. Фонд оплати праці виступає об'єктом для нарахування податку з доходів фізичних осіб – основної складової цих доходів – заробітної плати (табл. 2).

Таблиця 2

**Питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП
по Україні у 2000-2006 рр.***

(млн.грн.)

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
ВВП	170070	204190	225810	267344	345113	441452	537667
Оплата праці найманих працівників	72099	86741	103490	122940	158578	218384	265607
Питома вага оплати праці найманих працівників у ВВП, %	42,4	42,5	45,8	46,0	46,0	49,5	49,4

**Розраховано за даними Державного комітету статистики України*

За даними таблиці можна зробити висновок, що питома вага оплати праці у валовому внутрішньому продукті поступово підвищується. За період 2000-2006рр. валовий внутрішній продукт збільшився в 3,16 рази, в той час як фонд оплати праці – у 3,68 рази. Це свідчить про позитивну динаміку в частині підвищення індивідуальних доходів громадян.

Слід констатувати, що рівень соціального благоустрою громадян в Україні поступово підвищується, хоча в цілому макроекономічна ситуація не покращується. Частка населення, яка характеризується середньостатистичними витратами, нижчими прожиткового мінімуму, становила в 2006р. понад 50%! Цей показник є жахливим для сучасної держави соціально-ринкової орієнтації новітнього етапу суспільного розвитку. Незважаючи, безумовно, на ту обставину, що, порівняно з 2000р., він покращився в напрямку зниження майже на 30% (табл. 3). Це є парадоксально вражаючим, адже Україна за всіма параметрами природно-ресурсного забезпечення, виробничо-господарської бази та інтелектуального потенціалу за світовими вимірами є самодостатньою і перспективною країною на міжнародній арені. А, як відомо і загальноприйнято вважати, держава є тим багатшою, чим більше в ній населення заможного стану, з високими рівнями основних й альтернативних видів доходів та матеріального забезпечення.

Таблиця 3

**Диференціація життєвого рівня населення
України у 2000-2006 рр.***

Показник	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Чисельність населення із середньодушовими сукупними витратами у місяць, нижчими прожиткового мінімуму, млн. осіб	39,2	39,9	39,8	35,2	30,3	25,3	23,1
у відсотках до загальної чисельності населення	80,2	82,7	83,3	76,2	65,6	55,3	50,9
<u>Довідково:</u> розмір прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць, грн.)	270,1	311,3	342,0	342,0	362,23	423,0	472,0

**За даними Державного комітету статистики України*

Внаслідок збільшення розриву між оплатою праці та зростанням вартості життя скоротився платоспроможний попит населення, поширилася бідність, у тому числі і серед працюючого населення, істотно зменшились можливості громадян до заощаджень, різко поширилось розшарування населення в розрізі різних соціальних верств за рівнем доходів, посилилась регіональна диференціація доходів тощо (табл. 4).

Таблиця 4

**Динаміка середньомісячної заробітної плати
по регіонах України у 2000-2006 рр.***

(в розрахунку на одного штатного працівника, грн.)

Регіон, область	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Україна	230	311	376	462	590	806	1041
м.Київ	405	549	643	761	967	1314	1729
Донецька	292	383	452	550	712	962	1202
Дніпропетровська	273	370	438	526	667	913	1139
Запорізька	289	379	445	541	671	860	1091
Київська	241	317	378	470	592	811	1058
Луганська	232	320	393	474	596	805	1022
м.Севастополь	251	325	391	486	594	803	1005
Харківська	230	310	370	455	569	759	974
Одеська	236	306	379	454	566	768	966
Полтавська	220	292	354	437	560	758	961
Миколаївська	227	327	398	470	565	744	955
АР Крим	225	301	358	433	543	730	952
Івано-Франківська	188	259	318	402	510	718	923
Львівська	196	272	339	419	523	713	923
Рівненська	173	245	312	390	506	685	888
Закарпатська	172	238	295	379	479	665	868
Сумська	194	259	307	379	473	663	857
Черкаська	175	229	276	350	465	642	846
Кіровоградська	170	231	282	353	455	624	819
Чернівецька	157	218	271	344	441	621	819
Херсонська	173	233	289	356	451	625	800
Вінницька	159	215	265	334	435	597	793
Житомирська	164	220	268	334	434	602	793
Хмельницька	156	211	258	323	419	584	792
Чернігівська	177	235	277	342	438	602	790
Волинська	150	201	253	319	412	591	773
Тернопільська	135	190	237	304	388	553	727

* За даними Державного комітету статистики України.

Сучасний стан заробітних плат в Україні не є задовільним; вони перебувають на досить низькому рівні. Більше того, середньодушовий дохід як показник економічного благоустрою населення є значно нижчим за середній рівень заробітної плати. Фактично, за приблизними підрахунками, 50% населення України змушене витратити отримані доходи – заробітну плату – на задоволення первинних потреб фізичного існування. Ще 40% українського населення може спромогтися лише на окремі категорії витрат своїх доходів (наприклад, придбання одягу); 10% населення здатне на придбання товарів тривалого користування (наприклад, побутова й електронна техніка); і лише 1% населення (категорія “багатого” прошарку нації) не відчуває особливих грошово-матеріальних утисків, що надає можливість не тільки вільного і безтурботного забезпечення елементарних життєвих потреб особистого характеру, але й здійснення вагомих капіталовкладень в рухоме і нерухоме майно, різноманітних фінансових інвестицій, формування інших заощаджень і нагромаджень.

За даними таблиці 4, рівень середньої заробітної плати суттєво різниться в регіональному розрізі України. Співвідношення максимальної та мінімальної величини середньої заробітної плати в країні засвідчує, що найвищий її показник зосереджений в столиці України – в м. Києві (в 2006р. він склав 1729 грн.), що в 2,4 рази є більшим за його найменше значення у Тернопільській області (727 грн.). При цьому, розрив між ними складає 270 грн. в 2000р. та 1002 грн. в 2006р. Рівень середньої заробітної плати у м. Києві в 1,7 рази вище середнього показника по Україні в цілому. Окрім того, вагомим фактором диференціації доходів населення виступає галузевий розріз народного господарства: так, мінімальний розмір заробітної плати на кінець 2006р. простежується в сільському господарстві та однорідних йому галузях – 650 грн., що майже в 2 рази нижче за середній рівень заробітної плати в Україні; максимальний рівень заробітної плати зафіксовано в таких видах економічної діяльності, як фінансова діяльність (2712грн.) і державне управління (2145грн.).

За даними Держкомстату України частка податку з доходів фізичних осіб в доходах громадян зростала від 5,6% у 2001р. до 6,3% у 2003р., а з 2004р. ця частка знизилася до 4,8% за рахунок зниження ставки оподаткування до 13%. У 2005р. частка податку з доходів фізичних осіб в доходах знизилась на 0,3% та склала 4,5%, а в 2006р. знову дещо зросла до 4,8%. (табл. 5).

Таблиця 5

**Частка податку з доходів фізичних осіб в доходах
громадян України за 2000-2006 рр.***

(млн. грн.)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Доходи населення	157996	185073	215672	274241	381404	472061
з них заробітна плата	67389	78950	94608	117227	160621	205120
Податок з доходів фізичних осіб (прибутковий податок з громадян)	8775	10824	13521	13213	17325	22791
Частка податку з доходів фізичних осіб в доходах населення, %	5,6	5,8	6,3	4,8	4,5	4,8
Частка податку з доходів фізичних осіб в заробітній платі, %	13,0	13,7	14,3	11,3	10,8	11,1

**Розраховано за даними Державного комітету статистики України*

Зменшення частки особистого прибуткового податку в доходах громадян України з 2004р. було спричинено: (1) зниженням ставки оподаткування; (2) легалізацією доходів; (3) введенням соціальної пільги. В соціальному плані це незначною мірою покращило благоустрій малозабезпечених і незахищених верств населення. З фінансової точки зору послаблення податкового навантаження не посприяло відчутному підвищенню рівня доходів платників, не створює належних передумов розвитку споживчого попиту, не забезпечує надійних підвалин вирівнювання доходів в регіональному розрізі країни та за секторальною структурою народного господарства. Також, слід мати на увазі, що доходи громадян-платників податків є найбільшим і найголовнішим джерелом фінансування і сплати багатьох інших податків та зборів як виробничого, так і невиробничого характеру (як прямих, так і особливо

непрямих податків). Це ще раз підтверджує факт високого безпосереднього податкового навантаження на пересічного громадянина як платника і носія податку. В умовах низького рівня доходів більшості населення України, що нерідко може бути нижчим навіть за прожитковий мінімум, комплексний перегляд та необхідність реформування механізму справляння особистого прибуткового податку зокрема і податкової системи держави в цілому є об'єктивно нагальними та очевидними.

Висновки. На основі проведеного дослідження доходів населення як об'єкта особистого прибуткового оподаткування можна зробити наступні висновки з подальшими пропозиціями:

1. Необхідним є визначення реального мінімального прожиткового рівня громадян в Україні, що за приблизними розрахунками складає в межах 1000-1200 грн. Орієнтовно, така сума є фактично величиною мінімального неоподатковуваного мінімуму доходів громадян. Це означає, що мінімальний розмір заробітної плати громадянина повинен бути ще вищим. Це відповідатиме позиції державної “політики доходів”.
2. Відтак, подальший рух стосується зміни ставок та податкових пільг. Щодо останніх, можливе їх істотне реформування або й повна ліквідація окремих з них. Пільги при оподаткуванні доходів фізичних осіб повинні надаватися, виходячи зі становища платника як різниці між отриманою заробітною платою та мінімальним неоподатковуваним мінімумом доходів громадян і при цьому суттєво відрізнятися між собою залежно від категорії платника податку. Це обумовить кардинальні зміни в системі податкових соціальних та інших пільг. Інша перевага може полягати в автоматичній економії державою централізованих фінансових ресурсів та їх використанні на більш вагомих ділянках державного фінансового господарства (особливо формування потужного державного сектора економіки), оскільки підвищення рівня дохідності громадян означатиме відміну необхідності фінансування державою різноманітних соціальних допомог, інших трансфертних субсидій.

3. Враховуючи неймовірно відчутні розбіжності в рівнях доходів та матеріального забезпечення різних верств населення як категорій платників особистого прибуткового податку, доречним, на зразок провідних країн з розвинутою ринковою економікою, є запровадження прогресивної шкали оподаткування доходів фізичних осіб за відповідними ставками (можливо й із застосуванням величини граничних ставок країн Західної Європи на рівні 50-60%). Це сприятиме розвитку “фіскального паритету” як утвердження принципу соціальної справедливості оподаткування – забезпечить однаковий підхід до всіх платників, сприятиме усуненню податкової дискримінації та відносного у податковому відношенні вирівнювання доходів громадян-платників податку. З іншого боку “фіскальний паритет” стимулюватиме дієвість принципу “вигоди – витрати” у фіскальному механізмі, що у майбутньому повинно забезпечити ефективне і справедливе співвідношення інтересів держави і платників у процесі фіскального адміністрування особистого прибуткового податку як плати суспільства за надані йому послуги державою.

Список використаних джерел

1. Закон України “Про податок з доходів фізичних осіб” від 22.05.2003 р. № 889-IV зі змінами.
2. Соколовська А.М. До питання про податкову реформу в Україні // Фінанси України. – 2006. – №4. – С. 55-61.
3. Соколовська А.М. Податкова політика в Україні у контексті її впливу на розвиток економіки // Фінанси України. – 2006. – №9. – С. 65-81.
4. Соколовська А. Теоретичні засади визначення податкового навантаження та рівня оподаткування економіки // Економіка України. – 2006. – №7. – С. 4-12.

5. Федосов В., Яренко Г. Гармонізація податків в Європейському Союзі: фіскальна парадигма // Ринок цінних паперів України. – 2007. – №1-2. – С. 9-25.
6. Яроцька Т.Р. Податкова база при оподаткуванні доходів фізичних осіб в Україні // Фінанси України. – 2005. – №10. – С. 28-33.